

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ "СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга Социология

Том 104

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE DE PHILOSOPHIE

Livre Sociologie

Tome 104

**МЕЖДУ (АНТИ)АВТОРИТАРИЗМА И ДЕМОКРАЦИЯТА: ВЪЗМОЖНОСТТА ЗА ЛИБЕРАЛЕН
АВТОРИТАРИЗЪМ**

ГЕОРГИ МЕДАРОВ

Georgi Medarov. BETWEEN (ANTI)AUTHORITARIANISM AND DEMOCRACY: THE POSSIBILITY FOR A LIBERAL AUTHORITARIANISM.

This article traces the sociological conditions for the articulation of political subjectivities in post-1989 Bulgaria from the perspective of Ernesto Laclau's theory of populism. Firstly, it starts from proposing a general understanding for the conditions of various instances of antiauthoritarian subjectifications. Secondly, I move to my main assertion: the post-2001 collapse of the empty signifiers, that were enabling the constitution of stable (liberal) subjectivities, produced peculiar floating signifiers that are opening a space for the convergence between liberalism and authoritarianism. The latter, far from being some kind of a new populist threat to democracy, marks a crisis of the 1990s populisms.

През последните години в Европа и отляво, и отдясно се заговори за надигания се авторитаризъм и за новия популизъм. Когато в Австрия през 2000 г. крайнодясната Партия на свободата на Йорг Хайдер влезе в коалиция с дясната Народна партия, това отприщи широка вълна от недоволство до степен, в която останалите страни-членки на ЕС отказаха да общуват с австрийското правителство с идеята за изграждане на санитарен кордон около крайната десница. Но 10 години по-късно такъв санитарен кордон вече няма. Коалирането с крайно десни партии не е толкова впечатляващо и немислимо. „Атака“ в България бе неформален партньор на ГЕРБ, а в Унгария „Йобик“ е в управляващата коалиция. Тази практика не е ограничена до Източна Европа, крайнодесни партии са били в управляващи коалиции през последните години, както в Гърция („Лаос“), така и в Италия

(Lega Nord). Друг симптом на новия авторитаризъм е зачестяването на формирането на постполитически „широки коалиции“, експертни и „програмни“ правителства. Разрастването на расизма и ксенофобията също не са ограничени до Източна Европа. Пример за това са гоненията срещу ромите във Франция и Италия през последните години. Друг пример е разрастващата се ислямофобия в Германия, където немският социалдемократ Тило Сарацин, в книгата си *Германия се самоубива*, обясни за „генетическата основа“ на „интелекта на мюсюлманите“ и за „специфичния ген“, споделен от „всички евреи“. Сходни критики срещу „мултикултурализма“ бяха подети и от канцлера Меркел.

Хипотезата ми е, че този феномен не е връщане към преддемократични авторитарни практики или отдръпване на поредната демократизационна вълна. Това явление е ново. То съдържа постдемократични тенденции, но не е задължително антилиберално, поне не в икономическо отношение. Например, участието на „Лаос“ в управлението на Гърция под сигури възможността за придържането към Меморандума (серията мерки за стриктна бюджетна дисциплина, изискани от международните кредитори през 2011 г.). Но и в България, подкрепата на „Атака“ за ГЕРБ не разклати „фискалната стабилност“ на правителството, управлявало между 2009 и 2013 година.

В този текст ще разгледам какви са социологическите условия за възможност за производство на родства между либерализма и авторитаризма. В най-разпространените схващания, либерализмът се разглежда през своето предпоставено отрицание: напр. на тоталитаризма, авторитаризма, популизма, екстремизма, расизма и т.н. Либерализмът е това, което не е илиберализмът, и обратното. Например, либералният изследовател на гражданското общество Гари Мадисън, в книгата си *Политическата икономия на гражданското общество и човешките права* (Madison 1998: 12), предлага следния „модел“, пишейки че „гражданското общество е това, което тоталитаризмът не е“, а самото гражданско общество, според него, е основата на либералната демокрация.

Проблемът с тези разпространени бинарни опозиции е в това, че през тях не могат да се мислят сливанията между либерализма и авторитаризма, толкова разпространени в съвременния европейски „демократичен дефицит“. От друга страна, ще покажа, че именно през практическото възприятие за опонент на либерално-демократичния субект е възможно той да изобрети себе си. В този смисъл, бинарните опозиции не са интелектуална грешка, а продуктивния и перформативен механизъм за конституиране на политическото. Отрицанието на либерално-демократическия субект е условието за неговата възможност, но не като чужда субстанция или диалектическо противоречие, а в смисъла на понятието на Дерида за „конститутивно Външно“ както го ползва Шантал Муф (Муф 2013: 20-22). Не като конфликт между същности, а като структуриращото (но фундаментално нестабилно) различие, което пронизва раждането на всички политически субективности, като „нещо външно спрямо общността, благодарение на което тя е възможна“ (Муф 2004: 336). Външното е онази постоянно изплъзваща се граница, спрямо която става възможно да има „ние“, независимо от „нашите“ нестабилности и

хетерогенности, то е моментът, в който вътрешните различия се суспендират и разпознават себе си през отрицанието.

В първата част на студията ще разгледам как се разиграва това негативно (само)конституиране на антиавторитарния субект през три примера: теориите на Адорно и Фром за авторитарната личност; тоталитарната парадигма и транзитологията. Във втората част на студията, разглеждаща българските популизми, ще покажа как става възможно да има не толкова сливане, но взаимно разпознаване между антидемократични и антиавторитарни позиции в рамките на общ политически субект през отрицанието на споделен враг. Преди това обаче е важно да направя следните три методологически бележки.

Първо, нямам намерение в тази студия да правя типология на либерализмите и авторитаризмите (и на техните разграничения), а на първо място да покажа как се разиграва перформативно и формално либералната субективация. В този смисъл, предлагам антидескриптивен подход, без да твърдя, че по принцип съдържателните и дескриптивните анализи на големите модерни проекти за човека са несъстоятелни. На второ място целя да разгледам възможностите за вписване на антидемократични и антилиберални моменти в общ (но хетерогенен) субект.

Независимо от това обаче е важно да се направи разграничение между либерализма и неолиберализма, защото в публичното пространство с последния се спекулира твърде много. Както класическият либерализъм, така и неолиберализмът се артикулират в противовес на предпоставеното си отрицание, но има ключова отличителна черта. Неолиберализмът мисли своя субект не през еманципация от външни сили, а като предмет на политическа конструкция. Хайек, например, критикува не само икономическото планиране, а и догматичното отношение от типа „laissez faire“, изразявайки убеждението си, че „там, където бъде създадена ефективна конкуренция, тя ще направлява индивидуалните усилия по най-добрия начин“ (Хайек 2004: 47). Това не е освобождаването на някакви „естествени склонности“, както е в класическата политикономия на Адам Смит, а през политическа намеса.¹ Правилното разбиране на неолиберализма изисква той да се положи в коректния транснационален исторически контекст, както и да се добие усет за нюансите и националните специфики. Неолиберализмът не е „завръщане“ към политически практики от XIX век, а опит за радикално преосмисляне на либералните ценности, той не е ограничен до икономиката, а по-скоро бележи разрив и появата на нова епистемологическа нагласа. Този процес започва още през 1930-те. Самият термин неолиберализъм (като едновременно отхвърляне на класическия либерализъм, на социализма и на фашизма) за първи път е употребен от немския социолог Александър Рюстов по време на конференцията Colloque Walter Lippmann в Париж през 1938 г. (вж. Mirowski и Plehwe 2009).

Второ, приложеният тук подход се различава от марксисткия, който търси корените на либерално-авторитарните родства през изразяването на общ класов интерес. Например

---

¹ За интервенционисткия аспект на неолиберализма вж. Foucault 2010.

за Харви (Harvey 2005a: 78-86) неокласическата икономика, неолиберализмът и неоконсерватизмът са „общ“ израз на идентични класови интереси. Той твърди, че американският неоконсерватизъм възстановява унищоженото от неолиберализма чувство за общност и морал, като същевременно позволява задълбочаването на неолибералното натрупване на капитал („натрупване чрез отнемане“) в нови пространства, напр. войните в Ирак и Афганистан (вж. също Harvey 2005b). Подходът ми се различава и от фукоянските анализи (напр. Браун 2011) на родствата между неоконсерватизма и неолиберализма. Браун (Браун 2011: 232) критикува Харви за това, че неговата реконструкция е неспособна да обясни разнородните източници на популярност, конфликтите, напреженията и противоречивите моменти на сливане между тези две различни политически рационалности. Тя критикува и идеята, че неоконсерватизмът се появява, за да предостави морална легитимация на неолиберализма, а разглежда двете политически рационалности в тяхната автономност. Но Браун не се интересува от това как неоконсерватизмът и неолиберализмът се разпознават в общо „конститутивно Външно“, а от хомологиите между самите дискурси и как те се срещат в една дедемократизационна тенденция: обезценяване на политическата автономия, деполитизация на неравенствата и превръщането им в лична отговорност, свеждане на гражданството до потребление и легитимиране на етатизма. Целта ми не е да отричам методите на Харви и Браун или да предложа крайно разрешение на проблема, а да допълня критическите им подходи.

Трето, ползвам понятията демокрация и либерализъм в два порядъка. От една страна, като взаимозаменяеми категории, когато става въпрос за самоописанията в рамките на процесите на конструиране на либерално-демократични политически субекти. От друга страна, вземам предвид като фон и напрежението, което съществува между логиките на демокрацията и на либерализма в рамките на самата либерална демокрация. Иван Кръстев (Кръстев 2007, 2013) твърди, че настоящата ситуация е маркирана от напрежението между „демократичния илиберализъм“ (на „популисткия народ“) и либералния конституционализъм на елитите, предпочитащи администрацията пред (илибералната) демокрация. Според Кръстев, този разрив се случва след края на Студената война и е свързан с последвалата „ерозия на либералния консенсус“. С други думи: формиране на конфликт между антилиберални демократични множества и елитарен и автократичен либерализъм. Но, от гледна точка на Муф (Муф 2013: 47-49), това напрежение структурира самата либерална демокрация и не е толкова лесно да се припише на конфликта между демократични множества и либерални елити. Докато демократическата логика на конституиране на специфичен „народ“, според Муф, вписва правата и равенството в конкретни практики, то абстрактният универсализъм на либерализма не позволява на контекстуалната политическа общност да се субстанциализира. Призоваванията на конституционните или на „всеобщите“ човешки права позволяват постоянното изместване на границите. Не е възможно да се постигне равновесие между двете противоречиви логики, всеки баланс е временен и несигурен ефект от конкретни предоговаряния и преназначавания, от разнообразни хегемонни (ре)артикулации, операции и оспорвания. Според Муф, това е демократическият парадокс, който вдъхва живот на либералната демокрация. Опитът за изтриване на това

продуктивно напрежение, например чрез антиполитическите „експертни решения на конкретни проблеми” и „доброто управление”, неизбежно ще доведе до завръщането на антагонизма, но вече в патологична форма – конспиративно мислене и изместване на социалните конфликти към сблъсъци между конкретни хора, разбираани все по-субстанциалистски, а не като противоречия между алтернативни политически проекти. Всъщност такава перспектива е съвместима и с позицията на Кръстев. В книгата си *Вярваме в недоверието* (Krastev 2013) той показва връзката между сегашното всеобщо недоверие в либералната демокрация и редуцирането на политиката до „изкуството да се приспособиш към повелите на международните пазари”. Или: отнемането на колективната възможност на гражданите да се противопоставят на пазарите, на тяхното право да променят политиците, но не и политиката.

Очертанията на (анти)авторитарната личност

Извличането на либералната личност от нейната предположена противоположност съществува и при някои критически подходи. Тук се вписва класическото изследване на авторитарната личност (и създаването на прочутата Ф-скала) на Адорно и неговите сътрудници. Очертаването на идеалния тип авторитарна личност служи, за да се отграничи от антиавторитарната. Адорно се занимава с „потенциално фашисткия индивид”, защото не открива достатъчно общи характеристики сред „потенциалните антифашисти” (освен широки типове на хората, неподатливи на антидемократични идеи), въпреки нуждата от проучванията за нови ресурси за борба с фашизма (Adorno et. al. 1950: 1). Така либерално-демократичната личност се явява чрез онтологическо приплъзване² в дефинирането на авторитарната. Например, докато авторитарната личност е затворена, то следователно антиавторитарната трябва да е отворена, авторитарната има предразсъдъци, следователно антиавторитарната трябва да приема различието.

Според Адорно, политико-социалната тенденция, обвързана с фашизма, е най-голямата заплаха към „традиционните ценности и институции” и поради това е наложително нейното изследване. Тези модели биват разпознати чрез проучването на дълбоките предпредикатни черти, както и на основните нужди (задоволени или не) у изследваната личност (ibid.: 2). Антисемитизмът, според Адорно, е централна характеристика на потенциално фашисткия индивид (ibid.: 3), но той рядко може се експлицира в следвоенната обстановка. Затова Адорно смята, че психологическото изследване трябва да достигне до още неоформените мисли у човек, до мислите, които тя/той не иска да припознае като свои. Само така може да се открие демократичният или антидемократичният потенциал на личността (ibid.: 4).

---

² В смисъла на Пиер Бурдийо, когато пише, че „философията ни е научила, че има толкова много неща, за които може да се говори, без те да съществуват; че може да се произнасят фрази, имащи смисъл („Кралят на Франция е плешив”), без да съществува техен референт (кралят на Франция не съществува)” (Бурдийо 2004: 72).

Ерих Фром има подобна стратегия, твърдейки, че „зрялата личност“ е отрицанието на авторитарния характер. Зрелият човек не се нуждае от другите, а се изправя пред света самостоятелно. Незрелият, от друга страна, подобно на децата, се нуждае от другите, за да ги следва. „Авторитарният характер не е достигнал зрялост; не може нито да обича, нито да се възползва от разума си“ (Fromm 1957). В своята книга *Бягство от свободата*, Фром преобразува термина „садо-мазохистичен“ поради патологичните му конотации и ползва понятието „авторитарен характер“, отнасяйки го към „нормални“ хора (Фром 1992: 134). Авторитарният характер предполага „едновременно чувство на обич към властта и на омраза към безсилието“ (пак там: 72). Тази „личностна структура“ (като междуличностно отношение) Фром разглежда като „човешка основа на фашизма“ (пак там: 134), а в крайна сметка фашизмът разпалва „сатанинското начало у човека“ (пак там: 12). Според Фром, разширяващата се свобода, постигната чрез „утвърждаването на собственото Аз“ на всеки, може да позволи на човек да бъде свободен и критичен, без да е „изпълнен със съмнения“, „да бъде независим и същевременно неделим от човечеството“. Това утвърждаване е възможно само при осъществяването на активния, свободен, „спонтанен“ израз на потенциала на всеки (пак там: 207-208). Фром твърди, че хората на изкуството и децата са тези, които са способни на такава спонтанност, а обичта и трудът са най-важните ѝ компоненти (пак там: 209). Спонтанната активност, според Фром, позволява личността да се обедини със света, без да накърнява нейното Аз, а напротив, подсилвайки го.

Фром пояснява, че, за разлика от самостоятелната личност, авторитарната е изключително самотна, обхваната от дълбоки страхове и несигурност и съответно нуждаеща се от връзка, към която да се прикрепят. Нужна е връзка, която да я освободи от нейната идентичност и да даде възможност за директна идентификация с Другия, унищожавайки собственото Аз. Обратното на авторитарния характер, според Фром, е зрелият, самостоятелният, който не се нуждае от външно потвърждаване. Фром разграничава два типа авторитарен характер: управляван и управляващ. Докато първият пасивно-авторитарен характер („мазохистичен“, предполагащ чувство за малоценност) се подчинява, вторият е активно-авторитарен („садистичен“, предполагащ упражняването на неограничена власт и нуждата от човек, който да бъде ръководен) (Фром 1957).

Подобни разкази пропиват и популярната култура, с безкрайните препратки за тежкото детство на злия герой. По-важното е как именно очертаването на антиавторитарната личност (в опозиция на предпоставеното си отрицание) информира популярното въображение за авторитаризма.³

---

³ Например, във филма „Вълната“ (оригиналът е от 1981 г., а има и по-нова версия от 2008 г.) се разказва за училищен експеримент за създаване на диктатура чрез унифицирани дисциплинарни мерки, колективистични практики, споделена идеология, подчинение на лидера и т.н. Една от „фашистките“ мерки на учителя е да кара слабите ученици да седят заедно с добрите, за да се учат от тях и групата да напредва заедно. Тук ясно се откроява героинята Каро, която се противопоставя на своите дисциплинирани, уеднаквени и агресивни съученици, и дори съумява да „вразуми“ някои от тях. „Вълната“ е инспириран от непрофесионалния експеримент на

Либералният човек и тоталитарната парадигма

Сходно приплъзване подчертава и тоталитарната парадигма, станала господстваща в САЩ през Студената война. Допускането за потисната (но с потенциал да се възроди) либерална личност се явява като отрицание на тоталитарния режим, спрямо който тя се съизмерва. Тук искам пак да подчертая, че не се интересувам от съдържанието на антиавторитарната личност, а как тя се субективира през производствата на своето „конститутивно Външно“.

Ана Крилова (Krylova 2000) твърди, че предпоставката за либералния субект съпътства следвоенната съветология в САЩ. Тя показва формиращото влияние на определени художествени фигури от книги като *Мрак по пладне* на Артур Кьостлер или *1984* на Оруел.⁴ Тези литературни образи закотвят символната система на тоталитарната парадигма. Крилова пише, че тези книги стават ключов ресурс за описание на сталинизма, превръщайки се в класики на „интелектуалния антикомунизъм“ и употребявани като „най-точното“ описание за това какво се случва в СССР. Фикцията в популярните романи е огледалото, в което се пречупват емпиричните изследвания на съветските реалности. Те информират оформящото се дихотомно въображение на зараждащата се съветология, налагайки бинарните опозиции между либерализма и тоталитаризма, и съответно между автономния и тоталитарния човек.

Според Крилова, литературните образи на Кьостлер и Оруел задават и моралната рамка на американската политическа култура от Студената война, вплетена в работата на Карл Фридрих и Збигнев Бжежински. Последните дефинират статичния тоталитарен модел чрез монопола над комуникациите, централното планиране в икономиката, масовата диктаторска партия, хомогенната идеология и разпространението на насилствената принуда (Friedrich, Brzezinski 1966).⁵

американския учител Рон Доунс от 1967 г., известен под названието „Третата вълна“. Друг пример е „Експериментът“ (американският и германският вариант): филм, вдъхновен от класическия Станфордски затворнически експеримент на американския психолог Филип Зимбардо. Тук се разиграва социален експеримент, в който на участниците се дават роли на затворници и надзиратели. И в двата филма присъства демократичният герой: затворник, подготвящ бунт срещу нарастващата агресия на надзирателите. Чрез тези примери се стремя не да покаже как работи модерната власт, а как се очертават определени обществено споделени образи на авторитаризма, през които се артикулира възможността за либерален субект. Разбира се, резултатите на експерименти в полето на социалната психология, като Милграмският или Станфордският, могат да послужат и за задълбочени социологически изследвания на модерната власт (Бауман 2002).

⁴ Този тип апроприации пропускат съществуването на повече пластове във въпросните книги и автори. Например Оруел заявява себе си като защитник на „демократическия социализъм“. Или друга голяма книга на Студената война *Аз избрах свободата* на Виктор Кравченко, която той пише след като бяга на Запад, е последвана от *Аз избрах справедливостта*, маркираща разочарованието му и от капиталистическите демокрации (вж. Жижек 2009). Освен ролята на Кьостлер и Оруел, Крилова посочва и влиянието на Хайек (Хайек 2004).

⁵ Другата класическа книга върху която се гради тоталитарната парадигма е книгата на Хана Аренд *Произходът на тоталитаризма* (вж. Аренд 1993). Тя се опитва да разграничи тоталитаризма от

В 1984 атомизираният и отчужден протагонист все пак съумява да запази своята личност цяла (поне до самия си край), настоявайки на здравия разсъдък, който ни казва, че все пак две плюс две не прави пет, а четири. Именно тук се явява либералната личност, съумяваща да запази автономния си разум, въпреки опитите на партията-държава да деформира действителността чрез манипулации на миналото, чрез извънредно насилие и тотален апарат за следене и контрол (Krylova 2000: 130). Тоталитарната парадигма, въобразяваща си абсолютната власт, оставя пространство на незасегната „автентична“ човечност: именно мястото, обозначаващо предпоставката за извънсторическото и предсоциалното кътче здрав разум, така нужно на либерално-демократичната субективност.

Наследствата от предпоставения либерален субект се преливат и в критиците на опростенческия модел на тоталитарната парадигма след ревизионисткия завой. От новата „кохорта“ се опитват да предложат друга рамка, повлияна от развитията в социалната и културната историография. Те дават по-усложнена, теоретично обоснована и емпирично информирана социална картина, в противовес на механистичната вселена на тоталната държава, манипулираните безволеви хора и индивидуалните героично-демократични дисиденти. Крилова (Krylova 2000) пише, че „фундаменталните либерални предпоставки“ в изследванията на СССР оцеляват и при ревизията на тоталитарната парадигма, като в центъра на критическата изследователска работа се поставя рационалният човек, преследващ личните си интереси.

„Тоталитаристите“ и по-ранните ревизионисти, според Момчил Христов, „намират средищна точка в концентрирането на индивидуалността и субективността на действащите в социалистическите режими“ (Христов 2011: 81). Така, продължава Христов, те споделят обща категория за „съветския човек“, която има „специфично либерално съдържание: индивидът като съзнателен субект, автор на своите действия и поддържащ поне минимум критическа дистанция спрямо обществото“ (пак там). Възпроизвеждат се идентични бинарни опозиции, позволяващи либералната субективация в рамките на въпросната научна литература. Такъв пример е употребата на понятието за „социална мобилност“ (Krylova 2000: 140) при изследванията на сталинизма на Шейла Фицпатрик (вж. Fitzpatrick 2000, 2008; Fitzpatrick, Geyer 2008) и конкретно идеята за това как „личният интерес“ у печелившите от сталинистката революция води до легитимация на режима. Това, което различава ревизионизма на Фицпатрик от „тоталитаристите“, е, че при нея приплъзването на либералната личност се получава не толкова в отрицание на режима, а през подчинението от личен интерес.

В по-късните развития в ревизионистките подходи,⁶ под влияние на структурализма и постструктурализма, тези наследени либерални предпоставки за „личния интерес“ срещу

останалите авторитаризми, а във второто издание на книгата изключва от понятието всички фашистки и социалистически режими освен нацизма и сталинизма.

⁶ За детайлно изследване на разнородните ревизионистки подходи и изследователски „поколения“, вж. Христов 2009, 2011. Христов показва ясно как късните развития проблематизират предпоставения либерален субект и превъзможват бинарните опозиции.

(или със) „системата“, както и бинарните опозиции се превъзможват. Например Йохан Хелбек (Хелбек 2010; вж. също Hellbeck 2006) критикува по-ранните ревизионисти като Фицпатрик за това, че „не правят опит за критически анализ на формите, които личният интерес би могъл да приеме в едно социалистическо общество“. Алексей Юрчак (Yurchak 2007: 4-8) проблематизира господстващите бинарни опозиции като истина-лъжа; морал-корупция; официален език-контраезик; конформизъм-дисидентство; лице-маска и т.н., показвайки, че често съветските граждани не се намират в нито едно от възможните крайни положения.

В България най-значимата употреба на тоталитарната парадигма е тази на Жельо Желев, конструирана първоначално в дисидентската му книга *Фашизмът (тоталитарната държава)*.⁷ Той дефинира тоталитарната държава като поглъщаща все повече сфери на обществения живот и съответно като срастване между партия и държава. В предговора на изданието от 1990 г., Желев допълва, че „всъщност“ комунистическите режими са още по-тоталитарни, защото успели да се разпрострат и до „икономическата база“, а не се ограничават с „политическата надстройка“ (Желев 1990: 11). Тази „унификация на целия обществен живот“ изтрива „истинската интелигенция“ като на нейно място създава „псевдоинтелигенция“ (пак там: 151). Унищожава и „истинските“ авторитети, „истинското“ гражданско общество и т.н. Именно чрез този реторически ход става възможно Желев да очертае либерално-демократичното пространство (на „истинското“ гражданско общество, на „истинската“ интелигенция, на „истинските“ елити и пр.).

Показателна за подхода на Желев е теорията му за тоталитарното изкуство. Според него, „фашистката партия“ не може да позволи съществуването на „литература и изкуство, противоречащи на нейните идеали“, а за да реализира това се налагало изкуството да се доближи „до широката маса“ и „свързване на изкуството с народа“ (пак там 152-153), както и да е „реалистично и фотографски точно... да няма място за двусмисленост, намеци или загатвания, които биха могли да объркат или озадачат консуматора“ (пак там: 160). За това и тоталитаризмът заклеявявал модернизма (напр. в печално известната изложба „Изродено изкуство“), защото „субективната свобода на художника“ противоречи на „посредствеността“. „Всъщност и държавата, и посредствеността са еднакво заинтересовани да смажат истинското изкуство, инстинктивно стремящо се към свободата и разгръщането на всяка отделна личност“ (пак там: 167-168). А „развито, богато и многообразно може да бъде само общество, което се състои от свободни и многостранно развити личности“ (пак там: 273).

Тук не става въпрос за общ подход, а по-скоро за споделена „репресивна хипотеза“ (в смисъла на Фуко), очертаваща контурите на либералното спрямо нелибералното, на отвореното спрямо затвореното общество. Проблемът на тази

---

⁷ Не твърдя, че книгата на Желев е толкова значима като подход, а това, че възпроизводството на тоталитарната парадигма в България по време на социализма и последвалите гонения срещу Желев стават решаващи за политическата му кариера след 1989 година. Това, че той е първият демократично избран президент означава, че е и централна демократична политическа емблема.

перспектива е, че не може да мисли потенциалните артикулации между либералната и авторитарната личност, както и това, че разчита на твърди опозиции, които не винаги съществуват в социалната практика. От друга страна, въпросната споделена хипотеза е изключително ефективна от гледна точка на формирането на политически субективности през очертаването на „конститутивното Външно“.

Либералният човек в епохата на демократизацията

След разпада на авторитарните режими в Южна Европа, някои правителствени експерти, близки до администрацията на Рейгън, започват да говорят за „глобална демократическа революция“. Постепенно разработват аналитична рамка, чрез която да концептуализират и да реагират на актуалните политически събития, оформена най-вече около класическият многотомник *Преходи от авторитарно управление* на Шмитър и О’Донъл (O’Donnell et. al. 1986). Така се ражда транзитологията, чийто активисти се обединяват около издания като „Journal of Democracy“ на National Endowment for Democracy. Въпросният (активистки) подход към демократизацията, според Никола Гийо (Guilhot 2005), е продукт на сложни политически и идеологически конфликти, конструирал се в опозиция на по-ранната модернизационна теория, която е била определяща за американската външна политика преди неоконсервативната революция на Рейгън. Основното разграничение е в това, че към края на Студената война развитието на обществата вече не се мисли като взаимно наследяващи се (прогресивни) стадии, както е например при структурния функционализъм на Парсънс. Отхвърля се идеята за това, че има предварителни изисквания за демократизация, фокусът се измества към самия процес на „преход“, а промотирането на демокрацията става желателно. Всъщност, тези критики на модернизационния подход могат да се проследят до 1970 г. (Rustow 1970), но формиращата роля на транзитологията във външнополитическия истаблишмънт на САЩ става едва през 1980-те. Самите Шмитър и О’Донъл през 1970-те още държат на „старото“ съобразяване с „предварителните условия“ (вж. Møller, Skaaning 2013: 127-129). Гийо (Guilhot 2005) разглежда интелектуално-политическите трансформации на американския неоконсерватизъм и успеха му да преосмисли значението на човешките права. Така от понятие, което е служело за защита от прекомерното упражняване на власт, то се влива в самото ядро на властта. Въпросното преосмисляне позволява и идеята за „хуманитарна интервенция“, която да инсталира демократични режими с цел отстояването на човешките права.

Разбира се, последната демократизационна вълна не винаги изисква чак такива драстични мерки. В случая, важното е, че виждането за демокрацията, в рамките на транзитологията, предпоставя либералната личност като отрицание на нелибералната, т.е. пак в дихотомията свобода-подчинение. Известният доклад за „напредъка в демократизацията“ на Freedom House категоризира всички страни чрез рейтинги, замервания и индекси, като финалният резултат е поставянето им на скала, която ги подрежда като „свободни“, „частично свободни“ и „несвободни“.

Така конструираните бинарни опозиции (както и предпоставената демократизационна телеология) обаче създават трудности за описанието на разнородните емпирични контексти и липсата на очакваната еднолинейност. Транзитологията е принудена постоянно да осъвместява разрывите между пределно общите си понятия и описанието на отделните случаи. Един от начините да реши проблема с категориите си е като умножава концепциите си, така че да включват все повече отделни случаи, картографирайки десетки подвидове демокрации, преходи, тоталитаризми, авторитаризми и т.н.⁸

Друга стратегия за мислене на липсата на еднолинейност е през метафората за постоянно идващи и оттеглящи се вълни. Например постсоциалистическите страни се представят (Bunce et. al. 2010) като вплетени в манихейски сблъсък между приятели и врагове на демокрацията. Този сблъсък предизвиква конфликтни приливи и отливи на демократизационните вълни. В същия сборник Цвета Петрова (Petrova 2010) разглежда политическите конфликти от 1990-те в България като сблъсък между нелибералния, антизападен, антиреформаторски, стар елит и прозападния, либерален, демократичен, европейски и нов контраелит. Тя описва политическия плурализъм от 1990-те като „баланс на силите“, който възпирал „икономическия преход и консолидацията на демокрацията“. Нейната аргументация е добър пример за конструирането на либерално-демократичната позиция през отрицанието на описаните като антидемократични, антизападни, нереформирани комунисти.

Разбира се, остават интелектуалните ограничения на извличането на либерално-демократичната субективност само от опозицията на предпоставената авторитарно-консервативна такава на „старите елити“. През 1990-те години, в антикомунистическото движение СДС се включват всевъзможни политически субекти: от Алтернативната социалистическа партия до Българския демократичен форум (БДФ). Последният представя себе си като наследник на про-нацистките легионери (вж. Поппетров 2008). От друга страна обаче въпросната реторическа стратегия се оказва доста точна от гледна точка на тогавашните самоописания на ангажираните дейци. Това е така, именно защото тотално различни сили и тенденции придобиват „обща“ политическа идентичност в процеса на противопоставяне на споделена „репресивна хипотеза“.

Тук се вписва и (пост)дисидентската идеология на „гражданското общество“, позволяваща в нейната „репресивна хипотеза“ да се влеят хетерогенни елементи, които, макар и формирани в отрицание на социалистическия режим, не са задължително освободени от определени авторитарни предразсъдъци. Пример за това е позицията на съветския дисидент Владимир Буковски, който при посещенията си в България заяви, че е разкрил световен „пъклен план за разрушаване на обществата“, подготвен от „активистите на различни малцинствени групи – хомосексуалисти, феминистки,

---

⁸ В опита си да удържи разрастващата се терминология, Кародърс смята, че множащите се „квалифицирани“ демокрации могат да се заменят с общото понятие за „сива зона“. Сивата зона е това, което маркира пространството на изчезналия стар ред и очакването на новия (Вж. Carothers 2002).

религиозни общности и др.”⁹ Това не е изолиран случай. Друг пример са антисемитските писания на Солженицин след разпада на СССР. В България, след 1989 г., правозащитникът и дисидент Илия Минев публикува статии, в които отрича Холокоста.¹⁰ Тук не твърдя, че Солженицин или Минев имат либерални и демократични виждания. Твърдението ми е, че в процеса на конструиране чрез противопоставяне, в либералната политическа субективност могат да се впишат и крайно авторитарни позиции. Фигурата на Илия Минев и ключовото му участие в създаването на дисидентското Независимо дружество за защита на правата на човека през 1988 г. често присъства в конструирането на либерални генеалогии. Това важи и за Солженицин. Например през 2012 г. по-време на делото срещу Pussy Riot,¹¹ активистите на групата се позоваха на Солженицин, за да се обвържат с историята на съпротивата срещу социалистическия режим в СССР.

Освен като фигури на съпротивата срещу авторитаризма, антилиберални позиции могат да се разпознаят в либералния субект и по-директно. Например, в България през 2000 г. СДС изисква ostrаняването на Благовест Сендов от поста му на заместник председател на Народното събрание по повод на подписано от него писмо до президента на Израел. Писмото изразява критична позиция относно ролята на Борис I в спасяването на българските евреи. На парламентарното заседание Дянко Марков (от БДФ) заявява, че депортирането на евреите от окупираните територии¹² в лагерите на смъртта „не е военно престъпление“, защото те са били „враждебно население“, а и че САЩ също „депортираха населението от тихоокеанското крайбрежие, което има японски произход“.¹³ Не твърдя, че Дянко Марков е демократичен или либерален, а че неговата позиция може да се впише в един по-широк либерален политически субект чрез опозицията срещу въпросното „предателство“ на „националните интереси“, както е аргументирано тогава. Още повече тази защита на „националните интереси“ е подета от СДС, а не е индивидуален проект на Марков. Това в никакъв случай не означава, че СДС не е истински либерално-демократична партия. Съответно, за да е възможно справянето с този

---

⁹ E-vestnik: „Владимир Буковски: Гейове и феминистки превзеха властта. Започна нова Оруелска епоха“, <http://goo.gl/sj32P> Последно посетено на 03.07.2013.

¹⁰ Връзка към статията на Минев може да се намери на <http://monarchism.blog.bg/politika/2010/09/03/iliia-minev-za-hitler-i-holokosta.600189> Последно посетено на 03.07.2013.

¹¹ Протестната музикална група, която организира множество акции срещу руския авторитаризъм. В началото на 2012 г. Pussy Riot нахлуха в московския православен храм „Христос Спасител“ и изпяха песента си „Богородице, изгони Путин“, а за това получиха ефективна присъда. Музикалната група се превърна в един от най-разпознаваемите международни образи на борбата за демокрация в Русия, в значително по-голяма степен от други осъдени артисти и дори от мащабното протестно движение от края на 2011 година.

¹² Понятието окупация е ползвано още през 1941 г. (Вж. Йотов 2013).

¹³ Стенограма от пленарното заседание на Народното събрание от 27.06.2000. <http://www.parliament.bg/bg/plenary/ns/6/ID/2170> Последно посетено на 03.07.2013г.

парадокс предлагам да се мисли как хетерогенни (либерални и антилиберални) елементи могат да съжителстват през производството на тяхното „конститутивно Външно“.¹⁴

В изследването си на либералния анти-популизъм Росен Джагалов (Djagalov 2011: 24) дава сходен пример и с Валерия Новодворская, която по време на социализма е насилствено въдворена в психиатрична клиника заради това, че защитава човешките права в СССР, а след 1991 г. е създател на либералната партия „Демократически съюз“. Джагалов обаче показва как Новодворская изразява разочарованието си от демократичните промени в Южна Африка след 1990 г., казвайки, че „апартейдът е нещо нормално“, защото коренното мнозинство изпитвало „удоволствие от палезите, убийствата и насилието“, и следователно не е способно да се самоуправлява. Това не значи, че Новодворская не е „истински“ либерална, а че е способна да съчетае въпросните „специфични идеи“ за чернокожото население на ЮАР с безкомпромисната си борба за демокрация в Русия.

Тук държа да подчертая следното: не твърдя, че има нещо същностно авторитарно в либерализма (било то по принцип или в постсоциалистическия му вариант), а още по-малко пък нещо задължително расистко. Това, което обаче се опитвам да покажа, е възможността в либералната субективност да се впишат и авторитарни елементи (под различни форми). Те остават хетерогенни, запазвайки различието едни спрямо други, но разпознават споделеното си общо либерално-демократично цяло в „конститутивното Външно“, във въображения от тях враг в лицето на комунизма, авторитаризма, тоталитаризма и т.н. Ще се върна към тази проблематика, когато представя понятието за популизъм на Ернесто Лакло.

Ключовото тук е възможността в (пост)дисидентската идеология на „гражданското общество“ да се впишат противоречиви позиции. Например, в Унгария причината националистите да се асоциират с антикомунистическия проект за изграждане на гражданско общество е това, че приемат унгарците извън граница като изоставени от държавата, а тяхната „принадлежност“ към „унгарското гражданско общество“ за „безспорна“. Тази конкретна дисидентска практика прави възможно да се циментира „национално-либералното“ гражданско общество, поне до разпада на споделения враг (вж. Eyal 2000).

Ако се ограничим до чисто релационно и ситуативно дефиниране, то, както споменах, демократизационният взор на автори като Цвета Петрова (Petrova 2010), в известен смисъл, отговаря на саморепрезентациите на 90-те в България. Но след като през 2001 г. се разпаднат двуполюсният модел и „традиционните“ антикомунистически десни партии, става все по-трудно либералната и антилибералната позиции да се мислят като радикално разделени. Например, електоралният успех на НДСВ през 2001 г. дължи ли се на заявките

---

¹⁴ За това как съдбата на евреите се мобилизира в политическите противопоставяния през 1990-те вж. Деянова 2009: 152-169. Вж. също Поппетров и Тодоров 2013: 7-40. Вече съдбата на евреите не е толкова централна за конструирането на политическите субективности в България, а се проектира в полето на международните отношения (вж. Деянова 2012). За историографското измерение на проблема вж. Данова 2013.

им за либерална икономическа политика, про-европейските им позиции или на обявените им за популистски възгласи? Как би била възможна коалицията между НДСВ и БСП след 2005 г., ако стабилността на двойствените разкази от 90-те не се бе разпаднала? Друг пример е неформалната коалиция между ГЕРБ и „Атака“ в първата половина от управлението след 2009 година. Политическата идентичност на най-голямата партия в момента (ГЕРБ) също е противоречива и в този смисъл отворена за конфликтни категоризации. ГЕРБ, макар и сами да настояват на своя гражданско-европейски характер, биват обявявани същевременно за крайно десни, крайно леви, за антикомунисти и за комунисти. Всъщност тази категоризация не е само външна. Политическият дискурс на ГЕРБ преплита носталгични заявки към фигурата на Тодор Живков¹⁵ с ясно изразен антикомунизъм.¹⁶

Възможен начин за (либерално) справяне с този (привиден) парадокс е чрез употребата на многозначителното понятие „популизъм“, способно да вмести в себе си редица (тотално противоречиви) практики. Така либерално-авторитарните родства се изнасят към „популистката заплаха“, а „автентичната“ либерално-демократична позиция преоткрива своите условия за възможност пак през отрицанието.

Популистката „заплаха“

Понятието популизъм се ползва предимно обвинително-предупредително, очертавайки някаква предположена заплаха за либералната демокрация, като същевременно цели да включи разнородни политически феномени, вариращи от Чавес до Хайдер, и от Саксбурготски до Сидеров. Антоний Тодоров (Тодоров 2007) показва как популизмът може да се ползва „като клеймо...“, за да се дисквалифицира политическия противник“. Но това „клеймо“, както пише Тодоров, служи и „за да се утвърди собствената политическа самоличност за сметка на опонента“.

Според Бойко Пенчев, съвременният популизъм в България е пряко наследство от Тодор Живков, който е „парадигматичният популист“ (Пенчев 2007: 64). Именно популизмът, според Пенчев, идва да легитимира властта след Априлския пленум и последвалия националистически завой, изразяващ „успешното натурализиране на връзката между партия и народ“ (пак там). Така „популизмът“ се проектира върху „[ф]иният антииндивидуализъм, наследен от 60-те години“, а можело да се изтегли дори до „черковното движение и споровете около приемането на устава през 1871 г.“ (пак там:

---

¹⁵ Например, през 2010 г. Бойко Борисов казва, че „Фактът, че 20 години след падането му от власт никой не го [Живков] е забравил показва, че доста неща са били направени. А е и факт, че 20 години ние приватизираме, ние само приватизираме това, което е построено до тогава“ (вж. <http://goo.gl/7H8k7> Последно посетено на 03.07.2013).

¹⁶ През 2012 г. Симеон Дянков разясни, че пенсионерите в България са бедни, защото „комунистите“ били „60 години на власт“ (<http://goo.gl/hY03h> Последно посетено на 03.07.2013). Но това противоречие не е между различни фигури в ГЕРБ. Борисов посвети изборната си победа през 2009 г. на паметта на дядо си, който бил убит от комунистите. Фигурите на „комунистите“ и „турците“ също постоянно се мобилизират в нападките срещу политическите съперници.

69). Светослав Малинов също прави такова историческо разгегляне на „спецификата“ на българския популизъм, намирайки първичният му израз в отхвърлянето на „консервативният проект за Конституция“ след Освобождението (Малинов 2007: 80). Той предлага българският популизъм да се мисли като разиграващ се в едно „марксистко разбиране за същността на политиката“,¹⁷ т.е. като конфликт, „като борба за власт“ (Малинов 2007: 77).

Според Малинов, Карл Шмит дава „логически завършек на марксисткото понятие за политическото, лишено от какъвто и да било утопизъм“ (Малинов 2007: 79). Това, което той има предвид, е шмитианската дефиниция на политическото като способността за разграничение между приятел и враг, като възможността за определяне на вражество (Шмит 2008). Малинов вероятно не би се съгласил, но тази логика на политическото описва доста точно и формирането на либерално-демократическия субект, както се вижда от всички примери в настоящия текст.

В този смисъл, пост-лаканианският подход на Ернесто Лакло (Laclau 1977, 1980, 2005; Лакло 2013)¹⁸ е способен да мисли популизма (мислен антисубстанциалистки – през форма и практика, а не през съдържание) като синоним на политическото. Според Лакло, популизмът структурира политическото чрез закотвянето на диференциалната логика (на разнородни и неудовлетворени искания) във верига от еквивалентности. Последната е обединена около централно искане, което, въпреки че остава конкретно, започва да функционира като общо – в смисъл, че останалите искания от веригата се припознават в него. Лакло нарича централното искане „празно означаващо“. То, от своя страна, маркира границите на популисткия субект, сочейки споделения му враг. Според Лакло, не може да има популизъм без враг, а врагът може да е всичко: комунистите, популистите, авторитаристите, системата, олигархията, стария режим и т.н. Лакло нарича този процес трансформация на „демократичния“ субект (чиито разнородни искания си остават разнородни) в народен. Единият вариант за разпад на веригата от еквивалентности се

---

¹⁷ Тук обаче има важен нюанс. В марксистката традиция политическото никога няма статута на цялостна автономия (до известна степен с изключение на Сорел) от останалите обществени отношения (политическата икономия, класовата борба, идеологията и т.н.). Автономията му винаги остава относителна, а цялостна единствено в постмарксизма при автори като Ернесто Лакло и Шантал Муф (вж. Mouffe, Laclau 1985; Mouffe 2005; Муф 2013).

¹⁸ Теорията за популизма на Лакло запазва основните си характеристики още от 1970-те години. Единственото изместване е това, че през 1977 г. още набляга на „класата“ като „празното означаващо“, около което се формира популисткия субект. Употребата на понятието „класа“ не означава, че той го ползва субстанциалистки, то е също толкова в рамките на дискурсивната теория. През 2005 г. набляга на „народа“ като закотвящото политическия субект означаващо, а в последния си текст настоява на това, че конкретното „празно означаващо“ не е от значение, а е важна неговата роля. Така популизмът става синоним на политическото. За критика на радикалния формализъм на Лакло (вж. Stavrakakis 2004). В България след 1989 г. (а още повече след 2001 г.) обаче има и либерално-демократични препратки към „народа“ и той се слива с препратките към „гражданското общество“. На концептуално ниво можем да разграничим двете категории, но не и при конкретни перформативни субективации.

осъществява, когато (значителна) част от исканията се удовлетворят. А другият вариант предполага реартикулирането на границата на популисткия субект чрез изместването на означаващото, което я крепи; т.е. чрез трансформацията на „празното означаващо“ в „плаващо“.

Консолидирането на популисткия субект изисква начертаването на разделителна линия между искания вътре и споделения враг. Но тази линия работи в смисъла на споменатото „конститутивно Външно“, не е статична, а се прекроява постоянно. Колкото повече различни неудовлетворени („демократични“) искания се припознаят в „празното означаващо“, толкова по-изпразнено от конкретиката си се оказва то. „Празното означаващо“ е всеобщо разпознатата възможност за еквивалентно отхвърляне на предпоставения враг. Но равностойността на елементите на популисткия субект остава само на нивото на споделеното им (негативно) отношение към външната граница, докато през това време те запазват хетерогенната си логика едни спрямо други.

Това е обратното на често срещаните дефиниции на популизма като идеология,¹⁹ която мисли обществото като две изцяло противоречиви и хомогенни групи: „чистия народ“ срещу „корумпирания елит“. От гледна точка на Лакло, хомогенната логика е единствено на нивото „конститутивното Външно“, хетерогенността се запазва в рамките на различните искания вътре в субекта (вж. Laclau, 2005: 148), а границите са в постоянен процес на предефиниране. Последното се радикализира с трансформацията на „празното означаващо“ в „плаващо“. Разбира се, съществува проблем с това, че, както пише Жижек (Žižek 2006) в теоретично по-усложнената си критика срещу Лакло, независимо от това, че „народът“ не съществува, той, в рамките на популистката логика, действа сякаш съществува, чрез самия механизъм на негативна екстернализация на „врага“; трябва перформативно да си въобрази своята (моментна) хомогенност и се оказва неспособен да „осмисли“ вътрешните си противоречия. Тази критика на Жижек е пределно нормативна и в крайна сметка възпроивежда един триумф: в политиката се крият опасности. Тя не отрича възможността моделът на Лакло да се използва за изследването на производството на либерално-демократични субективности.

Друга критика на Жижек се отнася до това, че Лакло предполага, че популистният субект винаги е политически, тоест, че задължително отхвърля административното отместване на политиката. При вглеждането в конституирането на либерално-демократичните субективности в България, особено след 2001 г., „плаващите означаващи“ на „доброто управление“, „експертите“ срещу „мафията“, „олигархията“, „монополите“ и т.н. се срещат често, включително и в мащабните протестни мобилизации от 2012 и 2013 година. В този смисъл, популизмът може да е антиполитически. Това сочи и към друго слабо място в теорията на Лакло. Той сякаш поставя ясна граница между институционалната логика (базирана на диференцираното задоволяване на „демократичните“ искания) и популисткия субект, който се ражда в ситуация на

---

¹⁹ Вж. напр. Albertazzi, McDonnell 2008: 3; също Mudde 2004: 543. И в двата случая понятието „идеология“ е ползвано като „система от вярвания“, а не на практика, както е при Ернесто Лакло, който наследява теорията на идеологията от алтюсерианския марксизъм и съответно от Лакан.

„аномия”,²⁰ т.е. когато институционалната логика се окаже неспособна да администрира хетерогенните „демократични” искания по разнороден начин. В тази перспектива имаме следната линия на развитие: антиполитически институционален ред, задоволяващ конкретните „демократични” искания -> криза -> аномия -> неспособност за абсорбация на диференцираните искания -> конструиране на (политически) популистки субект. Тя не може да обясни дали споменатите антиполитически субективности след 2001 г., оформени около образи като „експертите срещу мафията” са форма на (административна) институционализация или на (популистка) съпротива. В този смисъл, струва ми се възможно да се изоставят предпоставките на Лакло за редуващи се ред и безредие, стабилност и криза, власт и съпротива. Вместо това либералната демокрация може да се гледа като в постоянна „криза”, в смисъла на споменатия вече демократически парадокс, т.е. като отворена за постоянно прекрояване на своите граници. Това изоставяне може да се случи и през самия Лакло (Лакло 2005: 125-128), когато обяснява, че използва понятието „демократични” искания като искания, които едновременно могат да се задоволят от администрацията, но преминават и отвъд нея.

Теорията на популизма на Лакло има и своите политически залози и основания. Тя трябва да се разглежда в рамките на дългогодишното му търсене на възможна стратегия за радикалната левица в контекста на кризата на марксизма и конкретно невъзможността да се удържат субстанциалистките разбирания за класовата борба. Както пише Боян Знеполски (Знеполски 2012), „очевидна причина е кризата на субекта на социалната промяна след залеза на пролетариата и протестните движения от 70-те години на XX век”, като поставя в това поле не само Лакло, но също Жижек и Бадиу.

Към този момент, струва ми се, може да се прибави и отношението на Лакло към разрастването на новите популизми в Латинска Америка и конкретно в Аржентина. След политическата и икономическата криза, кулминирала в бунтовете от 2001 г., страната става свидетел на раждането на мащабна социална мобилизация около „празното означаващо” „Que se vayan todos!” („Да се разкарат всички!”). Левият перонист Нестор Киршнер успява да овладее тези настроения и през 2003 г. печели изборите, а след смъртта му неговата съпруга Кристина де Киршнер е избрана за президент през 2007 г. и през 2011 година. Така „празното означаващо” „Да се разкарат всички!” се измества към „името на лидера”. В терминологията на Лакло „името на лидера” е „празното означаващо”, което е изчистено до максимална степен от конкретност и притежава най-висока степен на ефективност. Така популисткото конституиране на „народа” комбинира продължителна и мащабна гражданска мобилизация със задълбочено реструктуриране на институционалния ред (вж. Arditi 2008). Самият Ернесто Лакло е изключително позитивно настроен към тези развития в страната си,²¹ но и политическият елит на Аржентина е повлиян от идеите му. Например Хуан Медина, настоящият ръководител на

---

²⁰ За критика на Лакло в тази посока вж. Arditi 2010: 493-494.

²¹ Acercando Naciones: Laclau: “It’s the best time in Argentina I’ve known.” <http://www.acercandonaciones.com/en/cultura/laclau-%E2%80%99Ces-el-mejor-momento-de-la-argentina-que-he-conocido%E2%80%9D.html> Последно посетено на 03.07.2013.

политическия кабинет на аржентинския президент, се описва като привърженик на теорията на Лакло.²²

Лакло разработва теорията си като критика на разпространените употреби на понятието „популизъм“ като обвинение. Популярните подходи нямат ясна теоретична рамка, а по-скоро разчитат на емоционалния потенциал на понятието, което може да предизвиква негативни усещания за заплахата.²³ Ако поставим популизма в тази светлина, то тогава това би изисквало предпазни мерки: отчленяване на опасните от безопасните му форми и съответните политически действия (вж. напр. Смилов 2007). Теорията на Лакло, от друга страна, предлага (формален и анти-дескриптивен) модел, в който понятието може да функционира по аналитичен начин, за да разберем по-добре конкретни дискурсивни практики. Тя е не толкова средство за правене на политики (разбира се, както споменах, може да е и това), а е начин да се разберат спецификите на конструирането на контекстуални политически субективности. От тази гледна точка това, което Муде (Mudde 2004) нарича „популистски *Zeitgeist*“, не е някаква специфична среда, а самата структура на политическото.

Независимо от споменатите политически залози в модела на Лакло, формалният му и дискурсивен подход има универсално приложение. Чрез него може да осмислим както дадените примери за либерална субективация през „конститутивното ВЪНШНО“, така и множеството споменати моменти на (хетерогенни) родства между либералното и авторитарното в общ либерално-демократичен субект. С разпадането на стабилните политически идентификации след 2001 г. в България, социалното недоволство не може да се фокусира върху ясно очертаема външна граница, както през 1990-те. Така „празните означаващи“ на тогавашните популистски идентификации стават „плаващи“, следователно споделени от „вражески лагери“ отвъд отграничителната линия. Това ожесточава борбата за хегемония и води до изместване на търсенето на враг в полетата на окултно-езотерично-задкулиското: „скрити сили ни контролират“; „кукловоди дърпат конците“, „задкулисието властва“. Чрез новите „плаващи означаващи“ става възможно да има носталгия по Живков, но комунизмът да е виновен за всичко (този дискурс не е монопол на Борисов, той стъпва на по-широки обществени нагласи). А това втечняване на границите отваря пътя към радикализацията на конспиративното търсене на съперничество: още по-скрити врагове; кукловоди направляват кукловодите; още по-пъкленни планове за затриване на България и други. Това са призови „против задкулисието“, „за експерти срещу мафията“, „за повече гражданско участие против неморалните политици и монополите“, „за добри икономисти срещу олигарсите-манипулатори“, които обединяват управляващи и опозиция, десни и леви, богати и бедни. Тези обединяващи призови обаче не изтриват социалните антагонизми, а ги изместват

---

²² MercoPress Argentina new cabinet minister, a political scientist from Peronist nomenclature. В MercoPress. 07.12.2011. <http://en.mercopress.com/2011/12/07/argentina-new-cabinet-minister-a-political-scientist-from-peronist-nomenclature> Последно посетено на 03.07.2013.

²³ Например, Франсоа Ейсбург споделя в своя научна статия за популизма, че „Чавес е отвратителен човек“ (Ейсбург 2007: 101).

към имагинерни фигури: чужденците, корумпираните политици (персонализация), партиите (политическото представителство), олигарсите, експертите, тайните служби, малцинствата, монополистите, комунистите... Докато в даден момент не започнат да се превъплъщават в евреи, а после в масони, извънземни, илюминати и така нататък. От тази гледна точка 2001 г. не маркира появата на нов популизъм, а бележи кризата на старите, трансформирайки политическите популизми от 1990-те в антиполитически. Въпросът е кога те ще се превърнат пак в политически и каква форма ще приемат тогава.

Цитирана литература:

- Аренд, Х. 1993. *Тоталитаризмът*. София: Панорама
- Бауман, З. 2002. *Модерност и Холокост*. София: Лик
- Бурдийо, П. 2004. „Ориентири“. В: Деянова, Л. (съст.) *Социологията като шанс*. София.
- Браун, У. 2011. *Отвъд толерантността и оскърблението: Бъдещето на политическата теория*. Пловдив: Жанет 45.
- Данова, Н. 2013. „България и Холокоста: състояние на проучване на проблема и задачи“. София, 14.01.2013, Librev <https://librev.com/component/content/article?id=1917> Последно посетено на 03.07.2013.
- Деянова, Л. 2009. *Очертания на мълчанието: историческа социология на колективната памет*. София: Критика и хуманизъм.
- Деянова, Л. 2012. „Не може да има закони за паметта“ (интервю). В. „Обектив“, бр. 203.
- Ейсбург, Ф. 2007. „Старият и Новият“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23 (1).
- Желев, Ж. 1990. *Фашизмът (тоталитарната държава)*. София: Издателство на БЗНС.
- Жижек, С. 2009. „20 години от рухването“. В. „Култура“, бр. 41, 26.11.2009 <http://www.kultura.bg/bg/article/view/16315> Последно посетено на 20.05.2013.
- Знеполски, Б. 2012. „Долу демокрацията! Да живее народът! („Народът“ като критическа идея в съвременната радикална политическа философия)“. *Критика и хуманизъм*, бр. 38.
- Йотов, С. 2013. „70 години война на интерпретациите“. София, 17.05.2013, Librev <https://librev.com/discussion-bulgaria-publisher/2058-70> Последно посетено на 03.07.2013.
- Кръстев, И. 2007. „Популистският момент“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23.
- Кръстев, И. 2013. „Новият авторитаризъм. Лекция в памет на Сиймор Мартин Липсет“. <https://librev.com/discussion-politics-publisher/1939-2013-02-03-15-15-49> Последно посетено на 03.07.2013.
- Лакло, Е. 2013. „Популизмът – какво ли значи това“. *Критика и хуманизъм*, бр. 41.
- Малинов, С. 2007. „Размисли за българския популизъм“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23.
- Муф, Ш. 2004. „Демократичното гражданство и политическата общност“. В: Муф, Ш. (съст.) *Измерения на радикалната демокрация днес*. София: Критика и хуманизъм.
- Муф, Ш. 2013. *Демократическият парадокс*. София: Изток-Запад.

- Пенчев, Б. 2007. „Националпопулисткото наследство на социализма“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23.
- Поппетров, Н. 2008. *Фашизмът в България. Развитие и прояви*. София: Кама.
- Поппетров, Н., В. Тодоров. 2013. *VII Състав на народния съд. Едно забравено документално свидетелство за антисемитизма в България през 1941-1944 г.* София: Изток-Запад.
- Смилов, Д. 2007. „Баналността и екстремизмът в популизма: анализ на заплахите“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23.
- Тодоров, А. 2007. „Националпопулизмът срещу демокрацията“. *Критика и хуманизъм*, бр. 23.
- Фром, Е. 1992. *Бягство от свободата*. София: „Христо Ботев“.
- Хайек, Ф. 2004. *Пътят към робството*. София: Мак.
- Хелбек, Й. 2010. „Идеология на всекидневието: животът по времето на сталинизма“. В. „Култура“ бр. 23 (2596).
- Христов, М. 2009. „Мишел Фуко и историческата социология на социализма“. *Критика и хуманизъм*, бр. 29.
- Христов, М. 2011. „Интерпелация и/или субективация: социалистическият субект между Фуко и Алтюсер“. *Социологически проблеми*, 3-4.
- Шмит, К. 2008. *Понятието за политическото*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson, N. Sanford. 1950. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers.
- Albertazzi, D., D. McDonnell (eds.) 2008. *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arditi, B. 2008. “Arguments About the Left turns in Latin America. A Post-Liberal Politics?” *Latin American Research Review*, 43(3).
- Arditi, B. 2010. “Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau's On Populist Reason.” *Constellations*, 17(3).
- Bunce, V., M. McFaul, K. Stoner-Weiss (eds.) 2010. *Democracy and Authoritarianism in the Postcommunist World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carothers, Th. 2002. “The End of the Transition Paradigm.” *Journal of Democracy*, 13(1).
- Djagalov, R. 2011. *The Anti-Populism of the Late-/Post-Socialist Intellectuals*. Working Group on Globalization and Culture, Yale University.
- Eyal, G. 2000. “Antipolitics and the Spirit of Capitalism: Dissidents, Monetarists, and the Transition to Czech Capitalism.” *Theory and Society*, 29(1)
- Fitzpatrick, Sh. 2000. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: OUP.
- Fitzpatrick, Sh. 2008. Revisionism in Retrospect: A Personal View. *Slavic Review* 67(8).

- Fitzpatrick, Sh., M. Geyer. 2008. *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. 2010. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. (Michel Foucault: Lectures at the Collège de France). New York: Palgrave. Foucault, M. 2010. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. (Michel Foucault: Lectures at the Collège de France). New York: Palgrave.
- Friedrich, C., Z. Brzezinski. 1956. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fromm, Erich. 1957. *The Authoritarian Personality*.
<http://www.marxists.org/archive/fromm/works/1957/authoritarian.htm> Последно посетено на 03.07.2013.
- Guilhot, N. 2005. *The Democracy Makers: Human Rights and International Order*. Columbia University Press.
- Harvey, D. 2005a. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: OUP.
- Harvey, D. 2005b. *The New Imperialism*. Oxford: OUP.
- Hellbeck, J. 2006. *Revolution on My Mind. Writing a Diary under Stalin*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Krastev, I. 2013. *In Mistrust We Trust: Can Democracy Survive When We Don't Trust Our Leaders?* Ted Books. Kindle Edition.
- Krylova, A. 2000. "The Tenacious Liberal Subject in Soviet Studies." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, V. 1. No 1.
- Laclau, E. 1977. *Politics and Ideology in Marxist Theory*. London: Verso.
- Laclau, E. 1980. "Populist rupture and discourse." *Screen Education*, 34.
- Laclau, E. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso.
- Madison, G. 1998. *The Political Economy of Civil Society and Human Rights*. Routledge.
- Mirowski, Ph., D. Plehwe. 2009. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. New York: Harvard University Press.
- Møller, J., S-E. Skaaning. 2013. *Democracy and Democratization in Comparative Perspective. Conceptions, Conjunctures, Causes, and Consequences*. New York: Routledge.
- Mouffe, Ch., E. Laclau. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Mouffe, Ch. 2005. *On the Political*. Routledge.
- Mudde, C. 2004. "The Populist Zeitgeist". *Government and Opposition*, 39(4).
- O'Donnel, G., Ph. Schmitter, L. Whitehead. 1968. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Petrova, Ts. 2010. "A Post-communist Transition in Two Acts The 1996–7 Antigovernment Struggle in Bulgaria as a Bridge between the 1989–92 and 1996–2007 Democratization Waves in Eastern Europe." In: V. Bunce, M. McFaul, K. Stoner-Weiss (eds.) 2010. *Democracy and Authoritarianism in the Postcommunist World*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rustow, D. 1970. "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model." *Comparative Politics*, 2(3).
- Stavrakakis, Y. 2004. "Antinomies of formalism: Laclau's theory of populism and the lessons from religious populism in Greece." *Journal of Political Ideologies*, 9(3).
- Yurchak, A. 2007. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton University Press.
- Zizek, S. 2006. "Against the Populist Temptation - Lacan." <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm>
Последно посетено на 03.07.2013.

Електронни източници

- Минев, И. „Гражданин номер 1 на САЩ”. <http://monarchism.blog.bg/politika/2010/09/03/iliia-minev-za-hitler-i-holokosta.600189> Последно посетено на 03.07.2013.
- Народно събрание на Република България: Стенограма от пленарното заседание на Народното събрание от 27.06.2000. <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/6/ID/2170> Последно посетено на 03.07.2013.
- E-vestnik: „Владимир Буковски: Гейове и феминистки превзеха властта. Започна нова Оруелска епоха”. <http://goo.gl/sj32P> Последно посетено на 03.07.2013.
- Novini.bg: „Дянков: Комунистите са виновни за бедността на пенсионерите.” 07.12.2012, <http://goo.gl/hYO3h> Последно посетено на 03.07.2013.
- MercoPress. 2011. "Argentina new cabinet minister, a political scientist from Peronist nomenclature." 07.12.2011. <http://en.mercopress.com/2011/12/07/argentina-new-cabinet-minister-a-political-scientist-from-peronist-nomenclature> Последно посетено на 03.07.2013.
- Politikat.net: „Борисов: С Живков сме несъизмерими, една стотна да постигнем от построеното от него ще е успех” <http://goo.gl/7H8k7> Последно посетено на 03.07.2013.